

Петрук А. П., к.пед.н., доцент, Петрук О. М., к.пед.н., доцент
(Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка
Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ВАЖЛИВІСТЬ ОСВОЄННЯ ВЧИТЕЛЯМИ «НАУКИ ЛЮДЯНОСТІ»

***Анотація.** В статті досліджено погляди Василя Сухомлинського на роль особистісних рис вчителя у гуманізації його взаємовідносин із учнями. Проаналізовано поради вченого щодо підвищення ефективності організації навчально-виховного процесу в школі. Розкрито поняття «наука людяності», яку повинні освоїти педагоги. Стверджено думку про те, що саме хороший вчитель, який досконало володіє знаннями і вміннями в педагогічній діяльності, може стати майстром своєї справи.*

***Ключові слова:** Василь Сухомлинський, «наука людяності», вчитель, особистісні риси, конфлікт, доброзичливість, любов.*

***Аннотация.** В статье исследованы взгляды Василия Сухомлинского на роль личностных черт учителя в гуманизации его взаимоотношений с учениками. Проанализированы советы ученого по повышению эффективности организации учебно-воспитательного процесса в школе. Раскрыто понятие «наука человечности», которую должны освоить педагоги. Утверждена мысль о том, что именно хороший учитель, который в совершенстве владеет знаниями и умениями в педагогической деятельности, может стать мастером своего дела.*

***Ключевые слова:** Василий Сухомлинский, «наука человечности», учитель, личностные черты, конфликт, доброжелательность, любовь.*

***Annotation.** Vasyl Sukhomlynskyi's ideas on the role of the teacher's personal qualities in humanization of his/her relations with pupils are determined in the article. The scientist's advice considering increasing of effectiveness of educational process organization at school is analyzed. The concept «Science of Humaneness» which must be mastered by educators is exposed. The authors affirm that a good teacher, who is able to use skills and abilities in pedagogical activity can become a high-qualified specialist.*

***Key words:** Vasyl Sukhomlynski, «Science of Humaneness», a teacher, personal qualities, conflict, kindness, love.*

Проблема взаємовідносин учителів і учнів у школі завжди була і залишається надзвичайно актуальною. Практика доводить, що їхня

побудова на гуманістичних засадах, коли учитель з повагою ставиться до потреб і запитів школярів, враховує притаманні їм вікові особливості, вміє прислухатися до особистості дитини і спрямовувати її дії в конструктивному руслі, дає найкращі результати у навчально-виховному процесі. Саме це є основою «науки людяності», на важливість оволодіння якою вчителем, неодноразово наголошував видатний педагог Василь Олександрович Сухомлинський. Його ідеї громадянськості і людяності в педагогіці виявилися співзвучними нашій сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що життєвий шлях та педагогічна діяльність В. Сухомлинського всебічно відображена в працях Д. Водзинського, К. Григор'єва і Б. Хандроса, Б. Рябініна, Б. Тартаковського, І. Цюпи. Різні аспекти педагогічної діяльності В. Сухомлинського розглядалися в статтях і книгах М. Антонця, І. Зязюна, Г. Калмикова, М. Красовицького, В. Кузя, М. Сметанського, О. Сухомлинської, М. Ярмаченка. Багатогранна педагогічна спадщина В. Сухомлинського стала предметом дисертаційних досліджень С. Белецької, Г. Бондаренка, А. Бика, О. Дуди, В. Кіндрата, Луцюка, І. Наливайко, Т. Остаповської, О. Петренко, Л. Петрук, Суржикової та Л. Ткачук.

Мета нашої роботи полягає в тому щоб дослідити погляди Василя Сухомлинського на основні складові «науки людяності», оволодіння якою є запорукою успіху вчителя у педагогічній діяльності.

Завдання дослідження – проаналізувати поради видатного педагога та обґрунтувати важливість їх використання в практиці роботи кожного вчителя сучасної школи.

Професія вчителя дуже важлива, складна і відповідальна. Педагог має справу з конкретними людьми: дітьми свого класу, школи, іншого закладу, проте його завдання не лише особистісно, а й суспільно зумовлене – підготовка підростаючого покоління до активної участі в житті суспільства. Праця вчителя благородна □ це постійне утвердження в молодій людині бажання стати кращою, досконалішою, почуття поваги до себе й інших. Тому сучасній школі необхідні такі вчителі, які, як стверджує Василь Сухомлинський, змогли б освоїти «науку людяності, хто опанував нею, той готовий до благородних духовно-психологічних і морально-естетичних відносин, готовий до створення нової людини» [1, с. 556].

У поняття «науки людяності» видатний педагог вкладав досить багато різних складових, які розкрив у своїй монографії «Сто порад учителеві». Саме він обґрунтував концепцію формування гуманістичної спрямованості особистості вчителя і сформулював умови його ефективної роботи. Його поради: «Що таке покликання до праці вчителя? Як воно формується?», «Будьте доброзичливі», «Пам'ятайте, що нема і не може бути абстрактного учня?», «Що у вихованні залежить від Вас, педагога, і що від інших вихователів?» і ін. є настільною книгою кожного вчителя.

Щоб досягти успіхів у педагогічній діяльності кожному педагогу необхідно насамперед усвідомити, що «учительська професія – це людинознавство, постійне проникнення в духовний світ людини, яке ніколи не припиняється» [1, с. 421]. Тому серед основних рис, якими повинен володіти вчитель, Василь Сухомлинський виділив розуміння світу дитинства. Обґрунтовуючи практичну необхідність гуманних взаємин між вихователем та дитиною, між самими дітьми і взагалі всіма учасниками виховного процесу, педагог переконливо показав, що найцінніше у дитини – її індивідуальність, неповторність внутрішнього світу, своєрідність здібностей та потенційних можливостей. Він говорить, що «наша праця проходить в світі дитинства – ось про що не можна забувати ні на хвилину. А це особливий світ, який ні з чим не порівняєш. Треба знати його, але цього мало. Треба вжитися в світ дитинства; якщо хочете, в кожному вчителеві повинна сяяти і ніколи не згасати маленька іскорка дитини» [1, с. 429]. І лише тоді можна стверджувати про успіхи. Адже «педагогіка В. О. Сухомлинського, на думку Михайла Антонця, – це педагогіка серця, дитиноцентризму і толерантності, в основі якої – наблизити процес освіти, навчання і виховання до природи конкретної людини» [2, с.21].

Сухомлинський глибоко вірив, що кожна людина може досягти високої майстерності в тій чи іншій галузі праці і прагнув пробудити у своїх вихованців творчий початок. «Немає дітей обдарованих і необдарованих, талановитих і звичайних. Розпізнати, виявити, розкрити, виплекати в кожному учні його неповторно індивідуальний талант – значить підняти особистість на високий рівень розквіту людської гідності» [3, с. 92]. Вчений вважав, що перед кожною дитиною, навіть самою посередньою і важкою, вчитель повинен відкрити сфери, де вона зможе досягти своєї вершини, сформувати свою людську гідність, свою душу. Тому він й створив «Азбуку моралі».

Освоєнню «науки людяності» сприяє і наступна риса, якою повинен володіти сучасний вчитель. Мова йде про безмежну віру вчителя в людину, в добре начало в ній. Видатний педагог наголошував, «що наріжний камінь педагогічного покликання – це глибока віра в можливість успішного виховання кожної дитини. Я не вірю в те, що є невинуваті діти, підлітки, юнаки, дівчата. Адже перед нами істота, якій тільки відкривається світ, і від нас залежить зробити так, щоб ніщо не пригнітило, не знівечило, не вбило в маленькій людині гарного, доброго, людського. Тому кожен, хто вирішує присвятити своє життя вихованню людини, повинен бути терплячим до дитячих слабостей, які, якщо уважно до них придивитися і вдуматися в них, якщо пізнати їх не тільки розумом, а й серцем, – виявляться дуже незначними, такими, що не варті ні гніву, ні обурення, ні покарання» [1, с. 423].

Принцип педагогічного оптимізму (лат. *Optimus* – найкращий) – принцип, який ґрунтується на радості, завдяки чому розкривається творчий та інтелектуальний потенціал дитини. Він ґрунтується на радості, що зароджується у творчій праці, у ній розкриваються природні обдарування дитини, загартовуються її воля, характер, формується морально-естетичний ідеал, заперечується споглядальний оптимізм. Із метою розвитку в учня радості творення педагог сам має оволодіти педагогічною майстерністю, тактом, моральною культурою.

Оптимізм усуває недоброзичливість, злість та підозрілість у взаєминах між педагогом і вихованцем, створює живу, радісну атмосферу спілкування і взаєморозуміння, викликає відчуття щастя. В. Сухомлинський радив учителям вивчати, пізнавати світ дитинства, намагаючись зрозуміти і відчувати в ньому життєрадісність, закликав творити дитинство саме засобами радості, в чому вбачав збереження здоров'я, сили духу, стану серця. «Оптимізм, віра дитини в свої сили – це та міцна нитка, яка пов'язує школу і сім'ю; це магніт, що приваблює матір і батька до школи. Зруйновано оптимістичне світосприймання дитини – це означає, що між школою і сім'єю споруджена кам'яна стіна» [1, с. 549].

Учитель має підходити до кожної дитини з оптимістичною налаштованістю, навіть якщо ризикує помилитися. Водночас він не повинен ідеалізувати її позитивні риси, ігноруючи недоліки. Завдання вчителя – дати кожній дитині можливість розкрити все краще, закладене природою, сім'єю та школою. Для цього вчитель повинен цікавитись кожним учнем як особистістю, важливо бачити в дітях типові й особливі та використовувати систематично індивідуальне навчання. Учитель має пам'ятати, що до кожної дитини в класі треба виявляти чуйність, щирість, не виділяти надмірною увагою обдарованих і не принижувати моралізаторством слабших. Правильно організована робота допоможе кожному учневі відчувати себе здібним, потрібним, цікавим для вчителя і своїх товаришів. Саме це – надійний стимул подальшої навчальної роботи учнів із захопленням, з відчуттям власної гідності.

Це важливо знати нинішнім педагогам, які присвятили себе вихованню підростаючого покоління. Шкода, що не всі вчителі розуміють важливість цієї поради, а тому і виникають конфлікти у відносинах з учнями, які Сухомлинський називав одним з крайніх проявів педагогічної неграмотності. «Конфлікт між вчителем і дитиною – це явище має місце там, де вихователів не вистачає великодушної батьківської, материнської мудрості, великої педагогічної влади, розуміння того, що він має справу з дитячими вчинками, з дитячим світом думок і поглядів; дитину взагалі не можна порівнювати з дорослими, немає такої єдиної мірки, якою можна було б виміряти дорослого і дитину» [1, с. 641].

Конфлікти є досить шкідливими не лише для учнів, але і для здоров'я самих вчителів. Недаремно Василь Сухомлинський стверджував, що «оптимізм, віра в людину – невичерпне джерело творчої енергії, нервових сил, здоров'я вихователя і вихованця» [1, с. 431].

Ще одна риса вчителя, яка є важливою в оволодінні «наукою людяності» на думку Василя Олександровича, – це гармонія серця і розуму, «без якої, здається, неможливе педагогічне покликання... Навряд чи є інші професії, крім професій педагога і лікаря, які вимагали б стільки сердечності» [1, с. 423]. У «Школі радості» вихованці осягали ази людяності. Вони вчилися бачити горе, сум, печаль, тривогу, відчай, радість людей, які оточують у повсякденному житті, робили благородні вчинки – допомагали цим людям із внутрішніх спонукань, переживаючи при цьому глибоке почуття задоволення. Так дитина вчилася співпереживати, розуміти іншу людину і оцінювати саму себе. Адже «чуйність, сердечна турбота про людину – це плоть і кров педагогічного покликання. Учителеві не можна бути холодною, байдужою людиною» [1, с. 424].

Людина, стверджував великий педагог, народжується на світ, щоб лишити по собі вічний слід, сповнений добра. Тому у серці педагога мають знайти місце такі прекрасні якості, як доброзичливість, милосердя й любов. Учитель повинен уміти прощати, не тримати зла на учнів за їхні помилки, розуміти їхні переживання і страхи, підтримувати у всьому. Для цього слід постійно спостерігати та вивчати своїх вихованців, вміти виявляти справжні мотиви їхніх вчинків. Тому «доброзичливість треба виховувати, і виховується ця властивість душі, на думку Василя Олександровича, тільки тоді, коли вона – взаємна, тобто, коли педагог бажає добра учневі, а учень – педагогові. Це найтонша гармонія шкільного життя. Взаємність доброзичливості виховується в атмосфері великої емоційної культури [1, с. 433].

Вчитель, як ніхто інший повинен керувати своїми почуттями, темпераментом, бути прикладом для дітей – адже різним проявом своїх емоцій, ставленням до людей він передає дітям справжню науку високоморальної поведінки. Гнів, як і радість, повинні бути педагогічно спрямовані, не переходити меж, за якими вони стають шкідливими у вихованні. У стосунках з учнями завжди потрібне почуття міри, неприпустимість крайнощів, що виходять за межі пристойності й педагогічної доцільності. Учитель завжди має бути твердим, непохитним, послідовним у своїх вимогах і водночас гнучким, здатним переглядати окремі свої рішення і вимоги, якщо це зумовлено конкретними обставинами та інтересами справи. Він є старшим другом, товаришем учнів, але насамперед їхнім наставником, керівником. Тому дружні взаємини вчителя й учня не повинні переходити у фамільярність та панібратство.

Нетактовність, образливе ставлення до учнів, навпаки, завдає глибокі душевні травми, шкодить всій справі навчання і виховання. «Будьте доброзичливі!» – радив В. Сухомлинський вчителям, відносячи цю раду до азбуки педагогічної культури. Саме тому він пред'являв дуже високі вимоги до особистості педагога як керівника і організатора навчально-виховного процесу. Він стверджує, що «місія школи... – боротися за людину, переборювати негативні впливи і робити простір позитивним. А для цього необхідно, щоб особистість вчителя найбільш яскраво, дієво і благодібно впливала на особистість учня» [1, с. 420].

Здійснити такий вплив на учнів може лише вчитель, який має такі якості та вміння: любов до дітей, почуття людської гідності, чесність, совісність, справедливість, об'єктивність, витримка, стриманість, терпеливість, організаторські здібності, вміння працювати з дитячим колективом, принциповість і вимогливість, всебічний розвиток, оптимізм, любов до життя, чуйність, гуманне ставлення до людей, тактовність, творчий склад мислення.

Працюючи з учнями вчителі завжди повинні пам'ятати про те, що «особистість учителя розкривається перед учнем в єдності слова й поведінки. Учитель в слові виявляє себе, свою культуру, свою моральність, своє ставлення до вихованців» [4, с. 322].

Дотримання етичних принципів, в свою чергу, забезпечить успіх педагогічної діяльності вчителя. Етична культура педагога сприяє встановленню психологічної сумісності вчителя з учнями. І основною умовою тут є педагогічний такт. Високі особистісні якості вихователя, його знання і життєвий досвід повинні стати для дітей незаперечним авторитетом. Під авторитетом Василь Олександрович розумів не піднесення, відгородження від дітей ерудицією, вимогами беззаперечного послуху, формальне і авторитарне управління дитиною, а доводив, що без постійного духовного спілкування вчителя і дитини, без взаємного проникнення в світ думок, почуттів, переживань один одного немислима емоційна культура як плоть і кров культури педагогічної.

Учень не може бути щасливим, якщо в школі йому нудно і погано, якщо він не відчуває себе досить здатним, щоб опанувати шкільну науку. Зробити дитину щасливою – значить, перш за все, допомогти їй вчитися. Навчання не дає бажаних результатів, якщо вчитель ставить перед учнем на перше місце мету: «Вивчити, запам'ятати!». Шкода зубріння величезна – вона мимоволі знищує основні ідеї навчального предмета. Учитель повинен точно розмежувати, що треба запам'ятати на все життя, а що треба тільки зрозуміти і засвоїти без зубріння – у вправах.

Серйозної уваги заслуговують рекомендації В. А. Сухомлинського про способи спілкування на заняттях. Він безкомпромісно виступав проти зайвого порушення психіки учнів підвищеним тоном, напруженою та перевантаженою мовою вчителя інформацією, проти непотрібних повторень і питань

У своїй фундаментальній праці «Павлиська середня школа» видатний педагог писав: «Що означає хороший учитель? Це насамперед людина, яка любить дітей, знаходить радість у спілкуванні з ними, вірить у те, що кожна дитина може стати доброю людиною, вмiє дружити з дітьми, бере близько до серця дитячі радощі і прикрощі, знає душу дитини, ніколи не забуває, що й сам він був дитиною. Хороший вчитель – це, по-друге, людина, що добре знає науку, на основі якої побудований предмет, котрий він викладає, закохана в цю науку, знає її горизонт, найновіші відкриття, дослідження, досягнення... Хороший учитель – це, по-третє, людина, яка знає психологію і педагогіку, розуміє і відчуває, що без знання науки про виховання працювати з дітьми неможливо. Хороший учитель – це, по-четверте, людина, яка досконало володіє вміннями в тій чи іншій трудовій діяльності, майстер своєї справи» [5, с. 49].

Узагальнюючи результати проведеного дослідження можна зробити висновок, що нині для кожного педагога дуже важливо критично переосмислити й творчо використати поради Василя Сухомлинського з питань вимог до особистості вчителя, його умiнь і навичок, завдяки яким педагог зуміє встановити правильні взаємовідносини з учнями. Праця В. Сухомлинського «Сто порад вчителів», в якій розкриті основні складові «науки людяності», має стати постійним порадиником сучасного вчителя, як і інші визначні твори відомого педагога, що мають пізнавальне значення для освітніх працівників та педагогічної громадськості. Саме цей шлях допоможе підняти роботу вітчизняної школи на рівень вимог, які висуває наша суверенна Українська держава.

Невже так важко кожному сучасному педагогу освоїти «науку людяності»? Невже так важко бути хорошим вчителем? Відповідь на ці запитання є предметом подальших наших досліджень.

1. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям. Вибрані твори: в 5 т. / О. В. Сухомлинський, К. : Рад. шк., 1976. – Т. 2. – 670 с. **2.** Антоненко М. Я. Дитинознавчі домінанти у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського / М. Я. Антоненко// Рідна школа. – 2010. – № . – С. 18–21. **3.** Сухомлинський В. О. Людина неповторна. Вибрані твори : в 5 т. / О. В. Сухомлинський, К. : Рад. шк., 1977. – Т. 5. – 639 с. **4.** Сухомлинський В. О. Слово вчителя в моральному вихованні. Вибрані твори : в 5 т. / О. В. Сухомлинський, К. : Рад. шк., 1977. – Т. 5. – 639 с. **5.** Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа. Вибрані твори : в 5 т. / О. В. Сухомлинський, К. : Рад. шк., 1976. – Т. 4. – 640 с.

Рецензент: д.пед.н., професор С. С. Пальчевський.